

STROSSMAYEROVA OSTAVŠTINA U JAZU*

Vladimir Koščak

1. HISTORIJAT

Arhiv Jugoslavenske akademije je značajniji po vrijednosti svojih fondova nego po opsegu. Njegovi počeci padaju odmah nakon osnivanja Akademije, zajedno s nabavkom zbirke rukopisa i arhivalija Ivana Kukuljevića (1868), koja još i danas čini jezgru Arhiva. Zatim su otkupljivani ili su primani na otkup tokom vremena obiteljski arhivi hrvatskih porodica (grofova Keglevića, Sermagea, baruna Ožegovića, Jelačića), zbirke arhivalija i prijepisa naučnih radnika i drugih sakupljača (Theinera, Guglera, Vrsalovića, Gudruma, Mihanovića, Milčetića, Spinčića i dr.) i ostavštine istaknutih личности (Alagovića, Boškovića, Draškovića, Katančića, Klaića, Preradovića, Račkog, Šišića, Trnskog i mnogih drugih), među kojima najvidnije mjesto zauzima ostavština J. J. Strossmayera.

Strossmayerova ostavština u Arhivu Akademije je poseban arhivski fond, u kojem su sakupljeni svi spisi koji se odnose na Strossmayera, tj. koji potječu od njega, ili su upravljani na nj, ili što je s njima u neposrednoj vezi. Međutim, kao što je već razloženo (v. HZ XI—XII), u Arhivu postoji još nekoliko skupina, u kojima ima Strossmayerovih spisa. Oni bi svakako ulazili u Strossmayerovu ostavštinu, ali s obzirom na princip provenijencije ostali su u fondovima, s kojima su prispjeli u Akademijin Arhiv. Prema tome, ti spisi, strogo uzevši, ne idu u Strossmayerovu ostavštinu u smislu naslova ovog rada i o njima više ne će biti govora.

Prikupljanje. Tadija Smičiklas, govoreći u predgovoru svojeg »Nacrta života i djela biskupa J. J. Strossmayera« o izvorima kojima se poslužio, dao je dragocjene podatke o SOAJA: »Drugi izvor bila je biskupova korespondencija darovana našoj Akademiji još 1894., koja se čuva u arhivu akademije. Ima tuj pisama originalnih biskupovih i pisama biskupu pisanih sa svih strana iz naše domovine i izvan nje od odličnih ljudi slavenskoga i neslavenskoga svijeta. Ja sam samo donekle upotrijebio pisma samoga biskupa. Nimalo nisam upotrijebio pisma biskupu pisana, premda sam ih većim dijelom pregledao, koliko sam samo mogao. Biskup je želio i nama oporučio, da ta pisma nedamo na svijet prije godine 1915.«

Iz ovog podatka saznajemo da početak SOAJA pada u 1894, da je već tada bilo u njoj Strossmayerovih pisama (tj. drugim adresatima), vjerojatno u prvom redu njegovih koncepata, i da je postojalo uvjerenje da se korespon-

* Ovaj se prilog nadovezuje na dva priloga o Strossmayerovoj ostavštini koji su objelodanjeni u HZ XI—XII, 1958/9, i XIII, 1960, i s kojima sačinjava cjelinu.

dencija ne smije objaviti deset godina poslije njegove smrti. Pojednosto o tome kako je Strossmayerova ostavština dospjela u Arhiv Akademije nije bilo moguće pronaći, ali se one mogu donekle rekonstruirati iz dvaju pisama Smičiklasa Strossmayeru.¹ U prvom, od 21. II 1894, Smičiklas veli: »Vaše preuzvišenosti pisma ponio je sa sobom gosp. Cepelić, a ima ih još, pak ćemo Vam i to poslati po prof. Bujanoviću, ako ikako dospijem odabrati. Ali, preuzvišeni, onda ćete biti tako dobri, pa ćete sva ta pisma meni vratiti. Vi najbolje znate, da se Račkoga biografija ne može pisati bez Vaših pisama. A pisma ne će doći u ničije ruke nego u moje. Ne trebam, mislim, ni kazati, da ću ih ja onako upotrebiti kako se dolikuje Vašoj miloj mi osobi i narodnoj časti i koristi.« U drugom pismu, 16. XII 1894, govoreći o svom radu na biografiji Račkoga, piše već citirane riječi: »Žalim što još do danas ne dobih njegovih pisama, što ih je Vama pisao do god. 1873.« Prema tome, ostala je pisma poslije te godine Strossmayer već poslao.

Iz ovih Smičiklasovih pisama izlazi da je Strossmayer odmah poslije smrti svog prijatelja Račkog tražio od Akademije da mu se pošalju njegova pisma nađena u ostavštini Račkog i u tu svrhu čak izaslao svog tajnika Cepelića. Pokroviteljevoj želji je bilo udovoljeno, ali je Smičiklas odmah postavio pitanje o vraćanju tih pisama, radi njihova općeg značenja. Ostala korespondencija Račkoga pohranjena je u Akademiji. Bit će da je upravo ta činjenica najviše utjecala na Strossmayera da i svoju korespondenciju preda također Akademiji.

Da se Strossmayer sličnom mišlju bavio dugo prije toga, vidi se na nekoliko mjesta u njegovim pismima Račkom. Govoreći o Preradoviću u pismu od 14. III. 1874, on veli: »Imam ja jedno 50 i više njegovih pisama. To ću sve, i sve ostale listove moje, Vami povjeriti, da ih u akademičkoj knjižnici uzdržite. Tu će biti Vaših puno listova, koje valja uzdržati, jer su vjerno ogledalo naših vremena. Samo moje sve stranom sam uništio, a ostalo uništiti valja, jer ništ ne vrijede.« Dvije godine kasnije vratio se ponovo na tu temu. U pismu od 17. IX 1876. veli: »Imam bog zna koliko svakovrsnih pisama. Ja ih nisam mogao u točan red spremi, ali sam ih ipak pod raznim imenima smotao i svezao. Vami ću ih sva dati, a po Vami Akademiji. Vi, kad mene nestane, što god budete mislili, da će biti od koristi i kake take historičke vrijednosti upotrebite. Sve pako među akademičke spise uvrstite.« Kada se Khuenova strahovlada već razmahala nad Hrvatskom, on piše (25. V 1885): »Svoje ću korespondencije sve u red staviti i Vami zapečaćene povjeriti, da ih Vi čuvate. Ako bi i Vi imali umrijeti za ovo strašno i opasno vrijeme, da ih povjerite obitelji Vojnović, da ih čuvaju ko amenet do boljih vremena.« Štaviše, 1888, kada se digla osobito žestoka opozicija s mađarske i austrijske strane na nj, izgledalo je da će za svaku sigurnost predati korespondenciju Akademiji, ali do toga nije tada došlo.

Smrt najboljeg prijatelja bila je povod da Strossmayer svoju nakanu provede u djelo i da tako, uz ostavštinu Račkoga, formira u Arhivu Akademije još za života i svoju. Tome je sigurno mnogo pridonijelo i požurivanje Smičiklasa da mu vrati pisma Račkome. Strossmayer mu je poslao ne samo svoju

¹ SOAJA

korespondenciju s Račkim, već i cijelu svoju tada pristupačnu ostavštinu. Sličan je slučaj bio i sa galerijom slika. Darovao ju je Akademiji još 1868, i to formalnim aktom, a stvarno poslao 1884. Dakako, pisma i dokumenti nisu tako eklatantan dar kao što je bila galerija slika, doprinos za palaču, knjižnicu i mnogo drugih poklona. Međutim, u skupu Strossmayerovih ostavština ova kao da predstavlja srce jer iz nje zrači svjetlost na čitavu njegovu djelatnost.

Da je Strossmayer upravo ovu svoju ostavštinu visoko cijenio i stavljao u red s ostalima, vidi se iz njegova pisma od 2. II 1878. Franji Račkom kao predsjedniku Akademije, u kojem se protivio spajanju Sveučilišne i Akademijine knjižnice:

»Po momu osvjedočenju kad se radi o tako bitnoj promjeni vlasništva, imali bi se i darovatelji, a i zamjenici upitati, da li u današnjih okolnostih na tu promjenu pristaju? Ja od svoje strane mogu reć, da u današnjih okolnostih nipošto na to pristati ne bih mogao. Ovom prilikom neka mi dozvoljeno bude jedno ovomu nadovezati. Ja sam poklonio svoju zbirku slika i umjetnina akademiji našoj. Ja sam to dašto poklonio narodu našem, da se tim blagom na svoju korist i nasladu služi. Ja mećem tu svoju odluku pod zaštitu vlade i sabora, ali iskreno i svećano velim i sad za vazda odlučujem i naređujem: da se te moje slike i umjetnine nikad i nikakim načinom il povodom od akademije ne samo ne otuđe, nego ni neoduzmu, il od nje ma kakvim načinom neodruže. Ja imam veliki broj listova, od kojih neki te neki biti će od velike historičke vrijednosti. Ja ću jih pokloniti akademiji, tim dodatkom, da se u svoje vrijeme istini i pravdi služi; ali da se nikad u tuđe ime nedira. Ja mislim, da neće tomu ni povoda biti, ali bi me, mogu reći, pred Bogom srdce bolilo, da to ma indirektnim načinom uzbude. Ja to, kako rekoh, poklanjam akademiji, imajući potpuno u nju pouzdanje: a mogu reći, da bi posve proti mojoj volji i odluci bilo, da ti listovi, ma kakvim načinom, u tuđu upravu i u tuđe ruke dospiju. Toliko o vlasničtvu.«²

Nažalost, nikakav dokumenat o predaji korespondencije nije se sačuvao. Ipak je o tome postojao Strossmayerov dopis, kao što saznajemo iz t. zv. Cepelićeve koverte. U dopisu je Strossmayer navodno postavio i uvjete objavljivanja. Cepelić veli: »Taka je volja bila velikoga pokojnika, a tako je on i pisao pok. predsjedniku Jos. Torbaru i Tadiji Smičiklasu, kada je onu množinu pisama bio poslao.« Nema ni odgovora među Smičiklasovim i Torbarovim pismima Strossmayeru, a ni među dopisima same Akademije — ni u SOAJA, ni u službenom Arhivu. Štaviše, o predaji ostavštine nema spomena ni u »Ljetopisu«, gdje su slične stvari bile katkada zabilježene. Prema tome, što se tiče najvažnijeg momenta u historijatu Strossmayerove ostavštine, upućeni smo tek na drugorazredne izvore.

Šaljuci svoju korespondenciju i vjerojatno druge dokumente u Zagreb, Strossmayer je morao biti svjestan da je jedan dio ostao u Đakovu. Namjerno je zadržao pisma obitelji Adrowski-Unukić, a možda i druga sasvim privatna karaktera. Osim toga, glavnina njegova osobnog arhiva iz 50-tih i 60-tih godina

² Rad JAZU 47, 1879, str. 244/245. Šišić nije to pismo, koje se u originalu čuva u službenom arhivu Akademije, objavio u KORS.

bila je, kao što je to objašnjeno, tada zametnuta. Da li je Strossmayer između 1894. i 1905, dakle u deceniju između smrti Račkoga i svoje smrti, uputio Akademiji još koji dio svoje korespondencije, nije poznato. Iz navedenih Smičiklasovih riječi izlazio bi da jest.

Druga važna godina u historijatu SOAJA jest 1905, godina Strossmayerove smrti. Tada je ostavština bitno povećana akcijom same Akademije i osobito novom pošiljkom iz Đakova.

Već tri mjeseca nakon Strossmayerove smrti Akademija je u svim tadašnjim novinama objavila ovaj proglas:

»Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti smatrajući za svoju svetu dužnost, da uzčuva i zadrži živu i jaku uspomenu svoga slavnoga i neumrloga pokrovitelja Josipa Jurja Strossmayera želi sabrati i sačuvane potomstvu predati sve spise i pisma njegova. Veliki pokojnik darovao je Akademiji već za života svu svoju korespondenciju s domaćim ljudima i sa stranim svijetom. Imamo sva pisma njemu pisana, ali ne imamo pisama što ih je on pisao. A upravo u tim njegovim pismima otkriva se njegov veliki duh i žarko srce. Pomrli su mnogi odlični ljudi našega naroda, koji su primali njegova pisma, u kojima se on izjavljivao o važnim tekućim pitanjima našega narodnoga života. Mnogi hvala Bogu žive. Akademija ne može znati onih baštinika, koji su iza pokojnika svojih primili pisma biskupa Strossmayera, zato je prisiljena ovim putem najuljudnije zamoliti sve one vriedne sinove našega naroda, koji imaju sačuvanih takovih pisama, da joj ih priposlata blagoizvole. Moli i sve žive prijatelje slavnoga pokojnika, da joj takova pisma pripošalju. Akademija će s najvećom zahvalnošću primati pisma na dar da ih čuva. Ako li bi pak koji posjednik pisama želio da za uspomenu sebi i svojoj obitelji zadrži pisma, Akademija će dati pisma prepisati, a originale vlasniku njihovu zahvalno povratiti. Akademija kao prava i rođena čuvarica časti i slavne uspomene svoga velikoga pokrovitelja čuvati će i čast onih, koji joj svoj dragocjeni posjed povjere onako, kako oni požele. Uljudno molimo sve naše novine, da ovaj poziv izvole priobćiti. U Zagrebu dne 17. jula 1905. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Predsjednik: T. Smičiklas, v. r. Tajnik: Dr. Fran Vrbanić. v. r.«

Dakako, tvrdnja: »imamo sva pisma njemu pisana« bila bi i danas veoma pretjerana, a kamo li tada kada je postojao tek temeljni fond iz 1894. bez kasnijih nadopuna. Istotako ne će biti sasvim tačna ni izjava: »ali ne imamo pisama kojih je on pisao«, jer smo vidjeli da je upravo Smičiklas za svoj »Nacrt«, na kojem je baš u to vrijeme radio, »upotrijebio pisma samoga biskupa« koja je on poslao Akademiji.

Proglas je, kao što se vidi, bio sastavljen da što uspješnije djeluje na osjećaje pozvanih. Međutim, odaziv je bio prilično skroman, s obzirom na množinu Strossmayerovih pisama koja su se u ono vrijeme još morala nalaziti kod mnogih pojedinaca i obitelji. Valjda i stoga što Akademija nije predvidjela nikakvu nadoknadu. U službenom Arhivu Akademije postoji akt iz te godine, iz kojeg se vidi tko se sve odazvao Akademijinu pozivu. Kako akt daje sam po sebi najkoncizniju sliku o rezultatu ove akcije, treba ga reproducirati:

Na br.		Popis		Broj prispelih pisama	
154.		prispjelih izvornih ili prepisanih pisama			
1905.		pokojnoga pokrovitelja Strossmayera.			
Tek. broj	Naslov prinosnika	Mjesto prebivališta njegova	u izvoru	u prepisu	
1.	Županstvo (Opć. poglavarstvo)	Singezece	1	—	
2.	Kraljević Ivo dr., župnik	Mitrovica	8	—	
3.	Ružić Gjuro (povraćeno 5 kom)	Rijeka	—	4	
4.	Varga Lujo nadporučnik	B. Sisak	—	1	
5.	Politeo Dinko	Zagreb	—	2	
6.	Crnadak Gjuro	Zagreb	—	7	
7.	Didolić Tomo	Selce na Braču	—	2	
8.	Dr. Dinko Vitezić	Vrbnik, Krk	—	4	
9.	Ivan Rabar, ravnatelj gimn.	Osijek	3	—	
10.	Kovačić Fr. dr. prof. bogosl.	Maribor	—	1	
11.	Jelačić Vera barunica	Zagreb	130	—	
12.	Pilar Ivo dr., odvjetnik	Travnik	—	47	
13.	Matić Josip dr.	Virovitica	—	1	
14.	Dr. Vranjican Ivan, liječnik	Makarska	—	3	
15.	Ivan Manzon	Zagreb	—	1	
16.	Jelačić Vera barunica	Zagreb	1	—	

Treba odmah istaći da je naslov posljednje rubrike pogrešan i da bi imao glasniti: »broj zadržanih pisama«. Sačuvale su se, naime, uz ova pisma i bilješke Akademijine kancelarije, iz kojih se vidi da je Ružić poslao 5 pisama, dok je Akademija dala prepisati samo 4. Didolić je poslao 28 pisama, a Crnadak čak 35. On je u priklopljenom popisu označio 10 pisama, da mu ih Akademija vrati u originalu ili prijepisu. Akademija mu je vratila svih 35, a za sebe dala prepisati tek 7. Svih 35 pisama su čestitke i zahvalnice, a danas se vjerojatno nalaze kod nekog nasljednika. Isto se može reći i za Didolića.

Premda bi, vjerojatno, bilo bolje da su i ti Strossmayerovi autografi zadržani kada su već bili ponuđeni, ipak neko šire značenje nisu imali. Od svih akvizicija navedenih u »Popisu«, za znanost će imati veći značaj jedino pisma starog Strossmayerova prijatelja, brata bana Jelačića, grofa Jurja Jelačića, i zatim Jure Pilara. Na sreću, ona su i najbrojnija i dopunjuju se s pismima Strossmayera, također gotovo potpuno sačuvanim. SOAJA posjeduje danas 165 Strossmayerovih pisama Jurju Jelačiću; to znači da je ostatak poslan vjerojatno kasnije.

Za »četiri prinosnika« nije se moglo utvrditi da li se pisma koja su oni poslali nalaze u SOAJA jer se imena trojice uopće ne nalaze među adresatima Strossmayerovih pisama, a braća Vitezić (biskup i narodni zastupnik) imaju svaki tek po jedno pismo. Nije isključeno da su sva četvorica poslali pisma upravljena nekom drugom i da su ona, prema tome, ipak sačuvana u SOAJA.

Dalja prinova iz Đakova uslijedila je pod konac 1905. Podatke o tome pruža jedan jedini dokumenat, ali dovoljno iscrpan i prvorazrednog značenja. To je dopis Milka Cepelića, dugogodišnjega biskupova tajnika, iz Đakova od 23. rujna 1905, upravljen predsjedniku Akademije Tadiji Smičiklasu³. Čitav dopis odnosi se na Strossmayerovu ostavštinu, ali u širem značenju nego što se ona ovdje razumijeva. No dobar dio je posvećen i pisanom odnosno tiskanom materijalu koji je ušao u SOAJA. Zbog važnosti za temu donosimo dopis u cjelini:

»Presvjetli Gospodine predsjedniče! Javljam Vam, da sam danas na đakovačkom kolodvoru predao za slavnu našu akademiju četiri sanduka. U prvom sanduku, koji će stići u Zagreb kao Eilgut, nalazi se slika Overbeckova »Smrt sv. Josipa«, koju si je jedinu pridržao veliki naš biskup do svoje smrti, a svojina je njegove galerije kod akademije. Pokojnik je za nju dao 10.000 lira, tj. bio ju je naručio u slavnoga Overbecka (+ 1869). Molim, da bi se osobito pazilo, da se sanduk ne vozi po kiši, van dobro pokriven, — i da se doveze odmah, netom akademija bude dobila obavijest, kako se ne bi na kolodvoru oštetila. U ostala tri sanduka nahode se razne adrese i diplome biskupove, koje je pokojnik također još za života svoga bio namienio akademiji a ostavinsko povjerenstvo skupa sa kaptolom jednodušno priznalo, da će ih akademija najbolje i najdulje znati čuvati. Ja nisam dospio sačiniti popis svih tih adresa i diploma, pak molim, da to dade načiniti sama akademija. Biti će ih smotanih više zajedno, jer se je pri slaganju u sanduke gledalo, da jih što više unutra stane. Slagao sam jih ja sam sa bivšim biskupovim komornikom Pavom. U ta tri sanduka, koje ću predati na željeznicu kao obične toware, naći će se još slika (fotografija) pojedinih ličnosti, koje je biskup tečajem svoga vieka (počam od g. 1865.) od svojih prijatelja i štovatelja dobiva. Na većinu njih napisana su imena, čija lica prikazuju. Te su sličice stajale na pisaćem stolu biskupovu. Tek njeke (vrlo ih je malo) i to koje se odnose na obitelj i rod biskupov, kao i kraljice Natalije i nesretnoga kralja Saše^{3a} iz g. 1888. sa njihovim podpisima, predane su obitelji Adrovskovoj. U jednom od tih sanduka (B. 2.) naći će se i dva štapa, koja je biskup nosio počam od g. 1894. i to štap Račkog i štap po meni biskupu poklonjen. Kada se je štap Račkog izglodao, i postao biskupu kratak, onda sam mu ja nabavio drugi štap (lagan a ipak pouzdan), koji je nosio još i dne 6. travnja t. j. sve do časa, dok ga nisu otjerali u krevet. Najstariji štap, koji je biskupu g. 1852. kupila gdja barunica Unukić i koji je biskup nosio sve do iza Račkove smrti, predan je obitelji Adrovski. Taj je štap bio posve okratio, i biskup ga zadnjih 10 godina nije ni uzimao u ruku. U sanduku C. 3. naći će se biskupova tintarnica. Imade urezanu godinu 1704. Danas se nezna, da li je to bila tintarnica biskupovih predšastnika ili ju je on gdje nabavio. Da je bila tintarnica biskupa bosanskih ili sriemskih, mislim, da bi ju spominjao inventar, a on je ne spominje. U ostalom izvestno je, da se je s tom tintarnicom biskup Strossmayer služio preko 50 godina, i da je iz nje rabio crnilo, kada je pisao tolike divne svoje okružnice, govore, obrane, promemorie i t. d. Držala je ciela ostavinska komisija, da ta tintarnica pripada jedino našoj akademiji — duševnom čedu biskupovom. U istom tome sanduku a posebice u sanduku (pljosnatom) D. 4. naći će se u posebnim zavitcima zamotane

³ Arhiv Jugoslavenske akademije, Službeni arhiv Akademije, broj 181/1905.

^{3a} Tj. Aleksandra Obrenovića.

karte posjetnice, koje smo našli u ladicama pisaćega stola biskupova. I one se mogu sačuvati, jer ako i nisu sve i od svih osoba, koje su biskupa pohađale, može se ipak prilično znati, koliko ih je sve biskupu pristupalo. U sanduku C. 3. naći će se još i ilustrovano djelo o Dalmaciji, koga je biskup primio u zadnje doba od svojih štovatelja iz Dalmacije. I za to je krasno djelo najpriličnije, da se nađe kod naše akademije. Kod mene se još nahode listovi, koje je veliki pokojnik zadnjih 10 godina sa raznih strana primao, pak ću te listove, kojih nije toli mnogo, predati Vama presvjetli gospodine Predsjedniče, kada ovamo za koji dan došli budete. Tada ćemo se porazgovoriti i o prenosu celoga namještaja iz radeće sobe biskupove u Zagreb u koju zgodnu sobu akademijine palače. Pridodati će se i otomana, na kojoj je veliki naš biskup veliku svoju (dušu) dne 8. IV. t. g. izpustio. Toliko sam smatrao, da Vašoj Presvjetlosti odnosno slavnoj akademiji po dužnosti svojoj uz odpremu onih sanduka saobćim. Presvjetlost Vašu liepo molim, da me o danu svoga dolaska u Đakovu izvoli obavijestiti. Presvjetlosti Vašoj i slavnoj akademiji vazda na službu spremni Milko Cepelić bivši kroz 17 godina uz osobu velikoga Strossmayera. U Đakovu dne 23. IX. 1905.«

Četiri odlomka ovog pisma vanredan su prilog historijatu SOAJA jer daju uvid u sva njena četiri dijela. Štaviše, dva posljednja dijela našla su u pismu i objašnjenje svog postanka. Vidi se, naime, da je posjetnice i fotografije poslao tek Cepelić, i sasvim je vjerojatno da one sve (koje se danas nalaze u SOAJA) potječu jedino iz te pošiljke. Što se tiče drugog dijela SOAJA, tj. dokumenata, u Cepelićevu pismu je objašnjen postanak vrlo značajnog odsjeka diploma. Međutim, najzanimljiviji je, dakako, podatak o korespondenciji. Čini se da Strossmayer poslije glavne pošiljke iz 1894. nije više slao svoju korespondenciju u Akademiju, barem ne onu iz posljednjeg decenija svoga života. Cepelić obećaje da će je predati Smičiklasu kada dođe u Đakovo. Kako danas u SOAJA postoji dovoljan broj pisama iz toga doba, vidi se da je Cepelić obećanje i ispunio. Tako je još koncem istog mjeseca studenoga, a najkasnije početkom prosinca, korespondencija doživjela svoju dalju, i to najznačajniju, nadopunu.

Nakon svega što je izloženo, ne će biti tačne riječi F. Šišića kojima se osvrnuo na historijat SOAJA. On u KORS, u bilješci ispod Strossmayerova memoranduma ruskoj vladi iz 1876, kaže između ostaloga: »Rački je potom pomno čuvao originalni koncept Strossmayerov do svoje smrti, i onda je on (memorandum; V. K.) s ostalim pismima i spisima biskupovim poslan, pod nadzorom uprave Jugoslavenske akademije, u Đakovo. Tek poslije smrti Strossmayerove ovaj je koncept (sa svim ostalim pismima i spisima biskupovim) vraćen Jugoslavenskoj akademiji u Zagreb, gdje se i sada čuva u njenom Arhivu.« Zaista, poslije smrti Račkoga vraćena su Strossmayerova pisma, ali samo iz ostavštine Račkoga (pa, prema tome, sigurno i memorandum), dok drugih Strossmayerovih spisa, a osobito pisama (osim korespondencije sa samom Akademijom) tada u Akademiji nije ni bilo. No Strossmayerova pisma Račkom, »sa svim ostalim pismima i spisima biskupovim«, poslana su Akademiji još iste godine (1894), a ne poslije Strossmayerove smrti kada je Cepelić, kao što je pokazano, poslao tek korespondenciju iz posljednjeg decenija. Šišićev podatak ispada još neobičnije, ako se uzme u obzir da je on, pišući ga

(1929), mogao imati na raspolaganju ne samo sve citirane izvore (Smičiklasov »Nacrt«!), već da je i sam mogao biti očevidac događaja, kao dopisni član Akademije (od 1903).

Godine 1916. uslijedila je po treći put pošiljka iz Đakova. Tada je Cepelić poslao nekoliko desetaka pisama u posebnoj koverti⁴, na kojoj je vlastitom rukom napisao: »Važnija njeka pisma, koja je blagopokojni biskup Josip Juraj Strossmayer zadnjih godina svoga života primio od raznih osoba, a koja su se našla u njegovu pisaćem stolu iza njegove smrti. Ova se pisma predaju slavnoj jugosl. akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu, gdje se već od prije nalaze i sva ostala pisma, sa tom željom: da jih slavna akademija čuva i istom nakon 50 (pedeset) godina iza smrti biskupove (a ne kako neki misle, nakon 15 godina) može upotrebljavati, jer valja čuvati svaku i nesretnu osobu, koja je po koje pismo pisala, a koja još živi. Taka je volja bila velikoga pokojnika, a tako je on pisao i pok. predsjedniku Jos. Torbaru i Tadiji Smičiklasu, kada je onu množinu pisama bio poslao. U Đakovu dne 14. svibnja 1916. Milko Cepelić, kanonik-štioc, bivši izvršitelj oporuke Biskupove.« Na poleđini koverta je pečat Akademije na kojem stoji: »Zapečaćeno danas pred nama.« Slijede potpisi dr. G. Manojlovića predsjednika i dr. J. Majića tajnika i datum: Zagreb, 7. VII 1916. Prema tome, čini se da je Cepelić poslao kovertu otvorenu i da je ona zatvorena tek u Akademiji.

Što se tiče Cepelićeva teksta, zanimljiv je podatak da je bila Strossmayerova želja da se pisma ne objavljuju 50 godina poslije njegove smrti. To se protivi već citiranim riječima Smičiklasa. Valjda je Cepelić imao na umu te riječi kada je stavio u zagradu: »a ne kako neki misle nakon 15 godina«. Zapravo 10! No ta je polemika danas još samo teoretski važna, budući da je već prošlo 50 godina od Strossmayerove smrti, što se i inače uzima kao rok za publiciranje korespondencije. Cepelićeva je koverta 1951, kada je pristupljeno sređivanju SOAJA, nađena razderana i u dosta lošem stanju. U njoj je bilo 56 pisama, od 41 autora, upravljenih Strossmayeru, 5 Strossmayerovih pisama (koncepta), od čega 4 sarajevskom nadbiskupu Stadleru, a 1 neadresirano, i 4 pisma koja nisu upravljena Strossmayeru. Radi se o pismima, koja bi išla u drugu pošiljku, osim triju: Cepelića — 1884. (telegr.), Kršnjavoga — 1884 (telegr.) i Račkoga, — 1891, koje pismo Šišić nije publicirao u KORS, pa se čini da mu Cepelićeva koverta nije bila poznata, ili je barem nije pregledao. Sva ostala pisma, osim malog izuzetka (Jeglić — 1897, Mazzura — 1898, Stadler — od 1889. dalje) potječu iz prvih godina ovog stoljeća. Deset autora su različita društva, a jedno pismo je od Ivana Meštovića. Sva su pisma razvrstana u korespondenciju, dok je koverta pohranjena među dokumente s dva primjerka popisa svih autora, odnosno pisama koja su u njoj nađena.

Nakon akcije poduzete 1905, Akademija nije prestala prikupljati i dalje spise o Strossmayeru. No podaci o tim prinovima oskudni su i rasijani. U samoj korespondenciji čuvaju se podaci o nekoliko darovatelja. Tako je Milka Vončina (Zagreb, 1. III 1908) poklonila 10 Strossmayerovih pisama upravlj-

⁴ SOAJA, Dokumenti, VIII, 42.

nih njenom mužu Ivanu Vončini. Polit-Desančić (28. V 1913) poslao je dva Strossmayerova pisma njemu upravljena. Zdenko barun Turković (Zagreb, 27. VI 1930) poslao je kopije 12 pisama svome djedu Vjenceslavu Turkoviću, dok su originali ostali pohranjeni u obiteljskom arhivu. Pavao Butorac (Kotor 24. II 1939) poklonio je 1 pismo upravljeno biskupu Uccelliniju.

U »Ljetopisu«, koji je i inače oskudan vijestima o arhivu, ima tek dva podatka o SOAJA. Prvi je iz 1920: »Karlo pl. Gvozdanović (Zagreb) poklonio je dva pisma biskupa Strossmayera.« Drugi je iz 1921: »Za osam pisama biskupa i osnivača Akademije Josipa Jurja Strossmayera, što ih je u šezdesetim godinama prošlog stoljeća pisao generalu Stratimiroviću, daje se Đorđu Stratimiroviću (živio u Beču: V. K.), sinu generalovu, otkupnina od K 800, a pisma se pohranjuju u arhivu akademije.«

Osim toga treba istaći da je gdja Zlata Lubienski poklonila 1939 Akademiji original Strossmayerove oporuke iz 1895, koja danas predstavlja jedan od značajnih dokumenata ostavštine.

Šišićevu bavljenju Strossmayerovim spisima treba također zahvaliti neke akvizicije. Govoreći o dodacima IV knjige KORSa, Šišić veli: »Drugi dodatak postao je u posljednjem času, kada su Akademiji stigla iz Đakova neka tamo još zaostala pisma Račkoga biskupu Strossmayeru«. Radi se o osam pisama koja se danas čuvaju među korespondencijom Strossmayer-Rački. To je bila četvrta pošiljka iz Đakova.

Peta pošiljka uslijedila je 23. rujna 1932. Tog je dana prepošt Stolnog kaptola u Đakovu dr. Andrija Spiletak sastavio »Popis raznih listova i pisama privatne korespondencije biskupa Strossmayera uzetih iz Dijec. arhiva u Đakovu i predanih veluč. g. sveuč. prof. Dr. Ferdi Šišiću za arhiv Jugoslavenske Akademije u Zagrebu. Dozvolom preuzv. g. biskupa Dra A. Akšamovića.«⁵ Popis su zajedno potpisali Spiletak i Šišić. U njemu je kronološkim redom (samo po godinama) navedeno, ne odviše pregledno, oko 120 pisama (uglavnom upućenih Strossmayeru, ali i nekoliko od njega) i desetak ostalih spisa. Danas se ti dokumenti nalaze u SOAJA, osim onih koji manjkaju, a to su: pismo V. Jagića (1863), I. Markovića (1884), Karavelova (1885), dva pisma grofa Arnima i Strossmayerov odgovor (1888), Edingera, K. Šerbanovića s 2 priloga, F. Volovića (1892), spisi Palackog (1897), Stjepana Radića, 2 pisma Riegera (1898), N. Bulića, I. Trnskog (1899), Machana, F. Volarića, Grandera, M. Murka (1900), 2 pisma I. Jelića, J. Ristića (bez dat.) i tri pisma F. Račkoga, jedno o obredniku (1877) i dva iz 1890 sa »4 priloga o sv. Jeri u Rimu«. Dakako, ta pisma Račkoga nisu ušla u KORS jer je posljednja knjiga bila doštampana godinu dana prije (1931). Nije poznato gdje se ona sada nalaze s ostalim ovdje navedenim pismima kojih danas u SOAJA nema.

Sređivanje i sistem. Nakon što je u glavnim linijama prikazan historijat prikupljanja, treba nešto kazati i o sređivanju Strossmayerove ostavštine. Osnovni fond iz 1894 (kao i slijedeće dvije prinove iz Đakova) prispio je u Arhiv Akademije ne samo bez ikakva popisa, nego i bez unutarnjeg sistema. Doduše, iz citiranog Strossmayerova pisma Račkom vidi se da je on stano-viti dio »pod raznim imenima smotao i svezao«. No to je bio tek manji dio,

⁵ SOAJA, Dokumenti, VIII, 43.

a zatim, kako se Strossmayer služio i kasnije tim pismima, a i drugi su bez sumnje prevrtali po korespondenciji, to je i taj približan red bio poremećen. Najranije podatke o sređivanju daje Smičiklas u pismu od 19. X 1898: »Gospodin prof. dr. Šišmanov iz Sofije donesao mi je glas, da mu mogu dati prepisati pisma, koja je Vama oko g. 1861. pisao Miladinov. Ja sam uvjeren, da je gospodin dr. Šišmanov istinu govorio. Ipak Vam to spominjem, jer ste zapovijedili, da se u Vašu korespondenciju ne dira do poslije Vaše smrti. Zato Vam javljam, da ćemo za dan dva škrinju otvoriti, pisma kronologijski poredati i izvaditi spomenuta pisma, ako ih ima.« Mjesec dana kasnije on se vraća na istu temu (23. XI 1898): »Napokon Vam javljam, da sam sada uredio Vaša pisma i metnio ih u jedan ormar u arhivu zajedno s pismima bana Jelačića. Pisma od Miladinova ne imam niti jednoga. Uopće malo imamo pisama Vaših ili Vama pisanih prije god. 1870. Ja sam već i obavijestio dr. Šišmanova.«

Postoje i drugi dokazi da su u Akademiji vršeni pokušaji da se ostavština sredi. Pronađen je priličan broj omota, a na svakom od njih ime jednog od Strossmayerovih korespondenata. U omotu su se nalazila pisma naznačenog autora, ali ne sva jer su se često mnoga pisma takvog autora našla i izvan omota. Na sreću, pronađen je i popis ovih autora⁶. Učinio ga je Ante Šimčik oko 1930, kada ga je Šišić angažirao za sređivanje SOAJA, spremajući se na izdavanje prvog sveska DIK. U tom popisu navedeno je 170 autora po alfabetskom redu i s brojem pisama, ali bez ikakve druge naznake, čak i bez godina. Svaki autor ima uglavnom po jedno pismo, neki i više, a preko 20 ovi: M. Mrazović (22), M. Pavlinović (20), P. Preradović (20), N. Voršak (42). Svi popisani autori zastupani su danas u SOAJA, osim ovih: Filingstein, G. Goverio, Helly, Lónyay, Miladinović i Vujić, A. Muravjev, G. Rašković i G. Solari. Kuda su dospjela njihova pisma, nije zasad moguće odgovoriti.

Nije bilo moguće ni odgonetati, kome treba ovaj početak sređivanja pripisati i kada je ono izvršeno. To, očividno, nije bio Janko Benković, umirovljeni pučki učitelj, koji je sredio korespondenciju Franje Račkoga.

Kako između ostavštine Račkoga i Strossmayera, koje su obje u Arhivu Akademije, postoji — kao što je i shvatljivo — velika srodnost, ovdje je prilika da se nešto kaže i o njoj. Odmah nakon smrti Račkoga, Smičiklas je pisao Strossmayeru u već spomenutom pismu od 21. II 1894: »I onu škrinjicu pisama, što je bila u Račkoga, odpremio sam u akademiju i metnuo je pod dobar ključ. Bila je prenesena k meni, ali sam mislio, da je ovdje na boljem mjestu.« Ta činjenica je zabilježena i u »Ljetopisu« za istu godinu: »Jošte je primio naš arhiv iz ostavštine Račkoga svikoliku njegovu po sadašnju hrvatsku povijest vrlo znamenitu korespondenciju, koja je već i kronologično i azbučnim redom uređena, a čuva se u pet velikih škatuljah«.

Uspoređujući tekst Smičiklase i »Ljetopisa«, teško je pretpostaviti da je sam Rački sredio svoju korespondenciju (kao što je to, na pr., učinio Ivan Kukuljević sa svojom ostavštinom, koja je danas pohranjena u Muzeju za grad Varaždin i okolice), već je vjerojatnije da je to učinjeno u Akademiji. Omoti u korespondenciji Račkoga nose paraf, a katkad i puni potpis Janka Benkovića, uvijek s naznakom: »uredio«. No poteškoća je u tome, što je Benković postao pisar Akademije tek 1901. i bio to do svoje smrti 9. VIII

⁶ SOAJA, Dokumenti, VIII, 44.

1907. Ostaje dakle alternativa: ili je Benković korespondenciju Račkoga sredio 1894, prigodno angažiran za taj posao, ili ju je za vrijeme svog službovanja našao već sređenu i zatim ponovo »uredio«.

Osim pokušaja da se SOAJA sredi po alfabetskom redu, očividno je da je ona sređivana i kronološki. Šišić na jednom mjestu veli: »Oni mladi pomagači; naime, koji su *nekoć* (potcrtao V. K.) imali dužnost da korespondenciju Račkog (+ 1894) pa onda Strossmayera (+ 1905) grupiraju po godinama, nisu vazda pomno radili.«⁸ Kako Šišić nije rekaó kada je to bilo, osuđeni smo na neizvjesnost jer drugih podataka o tome nema.

Strossmayerova korespondencija doista je nađena najvećim dijelom svrstana po godinama. Nju je Šišić, sudeći po svemu, u takvom stanju i našao. To je za njega, koji je pristupio objavljivanju Strossmayerovih dokumenata i korespondencije po kronološkom redu, bilo vrlo zgodno, pa je vjerojatno nastojao da nađeni red i dalje dotjera. U tom pogledu je za njega radio već spomenuti Ante Šimčik, a sigurno i drugi. Od Šimčika se sačuvao popis pisama za dvije godine, sastavljen u prosincu i siječnju 1930. Iz prve godine 1888. »bit će 300 i nekoliko pisama«, a iz druge (1889) »299 pisama«. Na jednom omotu također stoji da je »po Hofmannu poslano ovo sve g. Šišiću«. Danas se sva popisana pisma nalaze u SOAJA, osim nekih (Tisza Kálmán, Kreith, Morlincour, Mihanović) koja se nisu našla.⁹

Još dok je bila riječ o prikupljanju, nametnulo se suprotno pitanje: nisu li tokom vremena iz SOAJA nestali pojedini spisi? Iz četiri pronađena popisa (»prinosnik« iz 1905, Spiletkov, i Šimčikov alfabetski i za godine 1888. i 1889), kolikogod oni obuhvatili neznatan dio građe, vidi se, da je zaista stanovit dio spisa, koji su se prije nalazili u SOAJA, iz nje nestao. Da li su oni uništeni ili otuđeni, zasada je nemoguće utvrditi.

Konačnom sređivanju Strossmayerove ostavštine pristupilo se 1951, u okviru općeg inventiranja Akademijina Arhiva. Sređivanje je bilo povjereno autoru ovih redaka. Kod toga posla surađivala je i Ljerka Madirazza, arhivski pomoćnik.

Strossmayerova ostavština u Arhivu Jugoslavenske akademije sadržava preko 15.360 dokumenata. Dakako, da tako veliki arhivski fond, koji je uz to sastavljen od različitih vrsta dokumenata, zahtijeva sistem po kojem će biti sređen, kako bi bio što pregledniji i kako bi rukovanje s njime bilo što lakše.

Sistem, koji je kod SOAJA usvojen, osniva se u prvom redu na formalnoj prirodi dokumenata, zatim na alfabetskom i kronološkom redu, a samo izuzetno na tematici. Prema tome, čitav fond podijeljen je na četiri temeljne grupe: korespondencija, dokumenti, posjetnice i fotografije.

Od četiri temeljne grupe najveća i najvažnija je korespondencija: ona sama broji preko 12.000 pisama i telegrama. Korespondencija se dijeli na četiri potgrupe. Prva obuhvaća onaj dio korespondencije koji je bio upućen od Strossmayera raznim adresatima, druga dio koji je od strane raznih autora bio upućen Strossmayeru, treća sva pisma koja nisu bila upućena Strossma-

⁷ Ljetopis, 22/1907, str. 37.

⁸ KORS, knjiga 1, str. VIII.

⁹ SOAJA, Dokumenti, VIII, 44.

yeru niti potječu od njega, ali su nađena u ostavštini, a četvrta grupa obuhvaća t. zv. »Bjelovarsku aferu«. Prva i druga potgrupa korespondencije dijele se na odsjeke, o čemu će biti kasnije govora. Druga potgrupa, dokumenti, broji svega 367 spisa, koji su razvrstani u osam daljih potgrupa. Posjetnice nemaju potgrupa, a fotografije se dijele na providene imenom i na one za koje nije poznato koga predstavljaju.

Da bi sistem, po kojem je SOAJA sređena, bio što jasniji, priložena je tabela.

SASTAV STROSSMAYEROVE OSTAVŠTINE

A. KORESPONDENCIJA

1. *Upućena od Strossmayera*
 - a. adresirana
 - b. neadresirana
2. *Upućena Strossmayeru*
 - a. pisma pojedinaca
 - b. pisma društava
 - c. pisma anonimna i nečitljivih potpisa
 - d. pismene čestitke, molbe i zahvale
 - e. brzojavne čestitke
 - aa. prigodne
 - bb. 40 god. bisk.
 - cc. 50 god. bisk.

dd. 60 god. misništ.

3. *Neupućena pisma Strossmayeru*
4. *Bjelovarska afera*

B. DOKUMENTI

1. Svjedodžbe i oporuka
2. Autografi
3. Diplome
4. Spisi o umjetninama
5. Đakovačko vlastelinstvo
6. Računi i potvrde
7. Stampata
8. Razno

C. POSJETNICE

D. FOTOGRAFIJE

Tabela pokazuje arhitekturu SOAJA u općim linijama i omjeru masa, ali se iz nje ne vidi njena unutarnja struktura, pa to treba objasniti za svaki dio napose. Kod toga prvenstvena pažnja ide korespondenciju, koja predstavlja glavni dio.

Od četiri potgrupe korespondencije prve dvije (upućena od Strossmayera i upućena njemu) predstavljaju stanovitu cjelinu, a i brojčano je gotovo potpuno iscrpljuju. Između njih, doduše, postoji razlika u opsegu i raznolikosti jer pisama Strossmayera ima pet puta manje nego pisama i telegrama koje je primio, ali u osnovi su one podvrgnute istom redu: to je alfabetski red adresata, odnosno autora. Sva pisma Strossmayera upućena istom adresatu, odnosno sva pisma i telegrami (ukoliko se ne radi o telegrafskim čestitkama) istog autora skupljeni su u istom omotu, unutar kojeg su sređeni kronološkim redom. Na omotu je naznačeno puno ime adresata, odnosno autora sa svim titulama (plemičkom, akademskom ili službenom) i po mogućnosti s naznakom zvanja, odnosno zanimanja, ako je to bilo moguće ustanoviti (u prvom redu iz samog pisma). Nakon imena slijedi popis pisama po kronološkom redu, i to tako da je najprije označen datum (*datum temporale*), a zatim mjesto (*datum locale*). Ime mjesta je/zabilježeno jezikom pisma, pa se iz toga može često zaključiti kojim je jezikom ono pisano, budući da posebna oznaka o tome zaslada nije stavljena. Ako u pismu nije označeno mjesto, stavljen

je znak SL (*sine loco*). Za pisma bez datuma postoji analogan znak SD (*sine dato*), i ona su uvijek stavljena na kraju. Osim ovih dvaju glavnih podataka dodane su opaske za ona pisma koja imaju priloge, ili su providena bilješkama, bilo samog Strossmayera, bilo njegovih tajnika.

Pisma kojima je Strossmayer autor ima danas u SOAJA preko 1860, od toga upućenih Račkom 823. Velika većina tih pisama jesu autografi (originali, koncepti i Strossmayerovi prijepisi), dok ostali prijepisi potječu od njegovih tajnika, ili su učinjeni naknadno, kako bi vlasnici pisama mogli zadržati originale.

Kod posljednjeg sređivanja, gotovo sva pisma nađena su bez koverata, pa je stoga teško odrediti koji su od Strossmayerovih autografa bili ekspedirani. No vjerojatno ne će biti daleko od istine, ako se gotovo sva pisma inozemnim adresatima označe kao prijepisi ili koncepti, koji su došli u Akademiju direktno iz Đakova.

Za šezdesetak Strossmayerovih pisama nije se moglo ustanoviti čak ni imena adresata. Tome treba pripisati da se ova potgrupa raspada na dva odsjeka: adresirana i neadresirana pisma.

U drugoj potgrupi, koja obuhvaća korespondenciju upućenu Strossmayeru, prvi odsjek čine pisma pojedinaca, a predstavlja ne samo najvažniji odsjek u cijeloj ostavštini, nego i najbrojniji jer sam dosiže gotovo polovicu čitave SOAJA. Sređen je također po izloženom principu.

Kod drugog odsjeka (pisma društava) usvojena je donekle različita šema. Primijenjen je također alfabetski red, ali najprije po imenima zemalja, odnosno mjesta, u kojem su društva imala sjedište, a tek, ako je u jednom mjestu bilo više društava, onda i po alfabetskom redu njihovih imena. Pisma istog društva sređena su, dakako, po kronološkom redu.

Treći odsjek, pisma anonimna i nečitljivih potpisa, sređen je, kao što je priroda stvari zahtijevala, jedino po kronološkom redu. No ipak treba istaknuti da je jedna trećina tih pisama i bez datuma, pa su takva stavljena na kraj. Sasvim na kraju nalaze se tri anonimna telegrama.

Četvrti odsjek: pismene čestitke, molbe i zahvale, obuhvaća preko 150 dokumenata, koji s historiografskog gledišta nisu od velikog interesa jer potječu mahom od nepoznatih pojedinaca koji su se obraćali čuvenom dobrotvoru za materijalnu pomoć, ili mu na njoj zahvaljivali, ili su se našli ponukani da mu čestitaju prilikom neke svečanosti. Ta su pisma sada sređena kronološkim redom — zasebno čestitke, a zasebno molbe i zahvale — no ukoliko bude tiskan katalog, mogla bi se eventualno srediti alfabetski i takav popis tiskati sitnijim slogom.

Peti i posljednji odsjek korespondencije upućene Strossmayeru čine telegrafske čestitke. Ima ih blizu 2.500. To su isključivo čestitke jer se telegrami s drugim sadržajem nalaze u prvom i trećem odsjeku. Kao što se vidi iz tabele, telegrami i čestitke su podijeljene u četiri skupine, a svaka skupina na dva dijela: pojedinci i društva, ustanove odnosno grupe. Unutar svake takve podskupine usvojen je alfabetski red, kod pojedinaca po njihovim imenima, a kod kolektiva po mjestu odaslanja telegrama. U prvoj skupini, gdje je moguće da jedan autor ima više telegrama (kao što ih i ima), primijenjen je u takvim slučajevima još i kronološki red.

Treću potgrupu korespondencije čini stotinjak pisama različitih autora različitim adresatima. Ta pisma zapravo ne bi, strogo uzevši, spadala u ostavštinu, premda su u njoj nađena, jer se ne odnose izravno na Strossmayera. U nju su dospjela uglavnom na taj način, što su ih razni prijatelji, kojima su bila upućena, poslali Strossmayeru za informaciju ili potkrijepu svojih zahtjeva. Ta pisma su sređena po alfabetском redu autora. Imena adresata se ne će moći uvijek utvrditi jer, kao što je rečeno, kovertе su uništene, a samо su se rijetki pridržavali korisnog običaja da na dnu prve strane ispišu punu adresu onoga kome pišu. Dobar dio tih dopisa upućen je na biskupove tajnike i upravitelje vlastelinstva.

Posljednju potgrupu korespondencije čini tzv. »Bjelovarska afera«. To je 50, uglavnom, pisama nađenih u posebnom omotu, kao posebna skupina koju je složio sam Strossmayer. Na poleđini gotovo svakog pisma nalazi se Strossmayerova bilješka: »sačuvati među dotičnim spisi« ili slično. Radi se tu, pored nekih bilježaka i tiskanih stvari, o 20 pisama, koje je Strossmayer primio, i 22, koje je odaslao u vezi s poznatim sukobom između njega i kralja Franje Josipa. Iz obzira prema Strossmayerovoj odredbi, ta skupina nije rasformirana. Ipak, dokumenti su razdijeljeni i svrstani u četiri dijela: pisma Strossmayeru, pisma Strossmayera, koncepti i bilješke i na kraju stampata. Prva dva dijela sređena su i po alfabetском redu. Što se tiče pisama, provedeno je dvostruko inventiranje. Svako pismo je zabilježeno na posebnoj cedulji, koja je uvrštena među pisma odgovarajuće potgrupe odnosno odsjeka, pa je tako uvedeno i na tom mjestu u katalog. Prema tome, ova potgrupa, pored nekih odsjeka iz grupe dokumenata, čini izuzetak jer su tu dokumenti okupljeni ne na formalnoj već na tematskoj bazi.

Kod sređivanja grupe dokumenata kombiniran je formalni princip s tematskim (spisi o umjetninama, đakovačko vlastelinstvo), pa je tako nastalo 8 odsjeka. Svi odsjeci sređeni su po kronološkom redu, osim diploma koje su svrstane po alfabetском redu zemalja, odnosno mjesta gdje je ustanova koja je izdala diplomu imala sjedište. U popisu je svaki dokument označen datumom i mjestom izdanja (ukoliko postoji) i kratkom napomenom, o čemu se radi. Prema korespondenciji, ta je grupa upravo neznatna.

Treću grupu predstavlja vrlo zanimljiva skupina od gotovo 3.000 posjetnica iz cijelog svijeta. Prema tome, to je vrlo rijetka zbirka, koja ima i svoju posebnu kolekcionarsku vrijednost. Posjetnice su sređene po alfabetском redu imena posjetnika. U velikoj većini radi se o jednoj posjetnici, ali ima posjetnika koji su tokom svog poznanstva poslali Strossmayeru preko 10 pa i 20 posjetnica. Ta činjenica može dobro poslužiti kod ocjenjivanja intenzivnosti Strossmayerovih veza s nekom ličnosti.

Posljednju grupu čine fotografije, koje su Strossmayeru poklanjali njegovi prijatelji i znanci. Na većini se nalazi posveta s potpisom darovatelja, kojega fotografija prikazuje. Na taj su način one sređene također po alfabetском redu, dok je na kraju ostalo 26 fotografija bez imena.

Čitava SOAJA čuva se, razvrstana u fascikule, u posebnom ormaru koji je određen samo za nju. Izuzetak čine diplome koje su zbog velikog formata smještene u posebnom spremištu, i korespondencija Strossmayer—Rački, koja se nalazi u susjednom ormaru, među ostavštinom Račkoga.

Ostavštine Strossmayera i Račkog veoma su srodne i međusobno povezane, kao što su bili prijateljeni i oni sami. No kao što je Rački u životu bio jednostavniji, tako je i njegova ostavština skromnija. Ona se gotovo čitava sastoji iz pisama upravljenih njemu. Korespondenata ima gotovo za polovicu manje, nego samo u jednoj skupini SOAJA (pisma pojedinaca). Pisama Račkoga, osim rodbini i Mrazoviću, nema. Dokumentata ima također mnogo manje, dok posjetnica i fotografija uopće nema. Unutarnja povezanost između dviju ostavština došla je do stvarnog izraza u korespondenciji Strossmayer—Rački, koja predstavlja simboličku kariku među njima. Kako je ona objavljena u poznatom Šišićevu izdanju, o njoj će biti više govora u posljednjem poglavlju.

Svi spisi u SOAJA su signirani i neumerirani. U okviru fondova Akademijina arhiva oni su dobili (pored arhivskog žiga) zajedničku oznaku rimskog broja XI, koji označuje Strossmayerovu ostavštinu. Iza rimskog broja dolazi veliko latinsko slovo, i to na pismima (korespondencija) A, dokumentima B, posjetnicama C, a fotografijama D. Dalje oznake ovise o vrsti potgrupe odnosno odsjeku. Za ilustraciju navest ćemo samo primjer signature adresiranog pisma iz prvog odsjeka korespondencije: XI, A, 1, Am, 25. Prve dvije oznake su objašnjene, arapsko 1 znači prvi odsjek (pisma upućena od Strossmayera), početna slova Amruševa imena označuju adresata (takav sistem dopušta akviziciju novih adresata, odnosno autora), a broj 25 označuje posljednje Strossmayerovo pismo upućeno Amrušu. Takva je signatura doduše prilično duga, ali je elastična i vjerno odražava sistem po kojem je SOAJA sređena. Većina ostalih signatura je mnogo kraća. Tako dokumenti, osim rimskog XI i velikog B, imaju samo još broj potgrupe i broj dokumenta unutar nje.

Popis čitave SOAJA (prepisan strojem u tri primjerka) čini katalog koji daje sliku o ostavštini. Katalog je danas namijenjen jedino arhivskoj upotrebi, no budući da sadrži sve naprijed navedene podatke, njegova vrijednost i značenje mnogo su širi. Takvom stvarnom katalogu mogao bi se dodati i kronološki katalog. Tu bi se pod istim datumom navela sva odgovarajuća pisma, odnosno dokumenti, a to bi osobito za historičare bilo od velikog interesa. Još jedan takav instrument de travail, možda važniji od samog kataloga, bio bi indx imena cijele ostavštine, no on bi zahtijevao isto tako opsežan rad, kao što je bilo i sređivanje SOAJA, a trebalo bi da svakako obuhvati i ostavštinu Račkog.

2. PUBLICIRANJE

Strossmayer je tokom svoga dugog života ispunio na tisuće strana svojim krupnim rukopisom, ali je relativno malo napisao s izravnom namjerom da to bude tiskano. On je bio čovjek akcije, a ne pera, i zato je pisanje bilo tek popratna pojava njegova djelovanja. Karakter njegovih spisa to odlično ilustrira: radi se o govorima, propovijedima, poslanicama i okružnicama i, nadasve, o pismima. Ipak, Strossmayer je pišući imao onu svijest velikih ljudi da sve što radi ima javni značaj, i stoga su i njegova posve privatna pisma bila sastavljena tako da se jednog dana mogu objaviti. Zaista, već od početka njegova djelovanja publicirana je, osim govora i drugih sastava, i velika množina

pisama. Za života je to publiciranje bilo sastavni dio političke i kulturne borbe. Poslije smrti publiciranje je nastavljeno, ali tada mjesto političkih pobuda stupaju u prvi plan interesi znanosti, dakle historiografija. Prema tome se i mijenja tip publikacija. Uz dnevnu štampu počinju se Strossmayerovim spisima baviti i naučne publikacije. Prikazati barem u najglavnijim linijama tu djelatnost, u prvom redu s obzirom na SOAJA, zadatak je ovog poglavlja. No odmah treba istaći da će taj prikaz ostati, osim 2—3 izuzetka, ograničen na domaće publikacije.

Podijeliti ovaj prikaz na dva odsjeka, do i poslije Strossmayerove smrti, nije toliko važno da bi se žrtvovala preglednost koju daje podjela prema vrstama publikacija. Osim toga, u oba razdoblja objavljivani su materijal, u kojem je teško naći neku unutarnju razliku.

Ustanova čija izdanja nose prvenstvo u publiciranju Strossmayerovih spisa jest, kao što je i razumljivo, Akademija. U obzir dolazi 5 serija njenih izdanja: Različna izdanja, Posebna izdanja, Građa, Rad i Ljetopis.

U seriji »Različna izdanja« objavljen je »Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi: govori, rasprave i okružnice. Napisao i sabrao Tadej Smičiklas« (1906). To je zapravo drugi rad Smičiklasa o Strossmayeru jer je još 1888. u »Radu« objavio njegov životopis pod naslovom: »Misli i djela biskupa Strossmayera«. Premda je preko Smičiklasa, kao što je pokazano, ostavština došla u Akademiju, on se njome malo poslužio. Sam kaže: »Ja sam donekle upotrijebio pisma samoga biskupa. Nimalo nisam upotrijebio pisma biskupu pisana, premda sam ih većim dijelom pregledao, koliko sam samo mogao«. A upravo ta »pisma biskupu pisana« najopsežniji su dio ostavštine. Strossmayerova pisma, koja je Smičiklas katkada i preopširno citirao, nalaze se sva u SOAJA, osim pisma grofu Jankoviću (16. I 1861), knezu Nikoli, kardinalu Franchiju i »jednom velikom europskom državniku« (radi se o pismu Gladstoneu od 13. III 1879. — publiciranom kod Watsona). Ako ta pisma Smičiklas nije dobio na uvid od nekog drugog, onda to znači da su u međuvremenu nestala iz SOAJA. Od pet govora, koje Smičiklas donosi, u SOAJA se čuva koncept i autograf govora prilikom otvaranja Galerije slika 1884. Smičiklasov »Nacrt« važan je i zato, što spominje i neke strane publikacije, u kojima se nalaze Strossmayerovi spisi i pisma.

Seriju »Posebna izdanja« čini pet knjiga koje su sve posvećene Strossmayeru. Radi se o dobro poznatim edicijama Ferde Šišića: »Korespondencija Rački—Strossmayer« (1928—1931) u 4 sveska i o svesku »Dokumenti i korespondencija« (1933). O tim edicijama napisan je u svoje vrijeme lijep broj recenzija, u kojima je istaknut zaista stručan i vanredan Šišićev rad. Pri tom nije nitko upozorio na propuste, koji su također znatni.

Već je u prvom prilogu opširno navedeno da u Dijecezanskom arhivu u Đakovu ima 102, a u arhivu Lubienski 2 pisma Račkoga, koja Šišić nije objavio. Ovdje treba istaknuti da su u SOAJA prilikom konačnog sređivanja pronađena 3 pisma Račkog (2. VI 1875, 16. IV 1891. i 17. III 1892) i 18 telegrama, koje Šišić nema i koji se, prema tome, čuvaju među ostalom korespondencijom, a ne među pismima Račkoga Strossmayeru. Isti je slučaj i sa Strossmayerovim pismom Račkomu od 26. IV 1871, zapravo konceptom. To

znači da zajedno s pismima i telegramima ima, koliko je danas poznato, 125 Račkijevih i 1 Strossmayerov dopis, koje bi trebalo objaviti kao nadopunu Šišićevoj ediciji.

Kao što je istaknuto, sva objavljena pisma i Račkog i Strossmayera nalaze se u SOAJA na posebnom mjestu kako ih je Šišić sredio. No među pismima Račkoga nalazi se jedno (25. IX 1881), koje Šišić nije objavio jer je sadržaj sporedne prirode. Što se tiče Strossmayerovih pisama, treba upozoriti da se njegovo veoma važno objavljeno pismo od 26. III 1875, kojim je darovao 40.000 forinti za gradnju Galerije, nalazi u službenom arhivu Akademije. Čudno je, međutim, da Šišić nije objavio i neka druga Strossmayerova pisma koja se tu nalaze, a upućena su isto tako Račkom kao predsjedniku Akademije (na primjer, već navedeno pismo o združenju Akademijine i Sveučilišne knjižnice). Iz korespondencije Šišić nije objavio ni pismo od 26. X 1883, jer se radi jedino o zahvali na »uspomeni i nazdravici« Račkom i academicima, a nisu objavljena ni dva primjerka neposlana i valjda nedovršena pisma, koja se nalaze uz pismo od 24. VIII 1891. Na dva tri mjesta Šišić je krivo datirao (tako pisma Račkog mjesto 2. X 1877. treba 2. IX 1877, mjesto 27. IX 1888. treba 25. IX 1888). Zatim pismo, za koje Šišić veli »oko 10. X. 1891«, nosi datum 21. X 1891. Strossmayerovo pismo mjesto 23. VII 1882. treba datirati 29. VII 1882.

U istu seriju ide značajna i u mnogom pogledu zanimljiva Šišićeva publikacija »Josip Juraj Strossmayer. Dokumenti i korespondencija. Knjiga I., od god. 1815.—1859« (1933). Za razliku od korespondencije Rački—Strossmayer, koja je sva na jednom mjestu, za ovu publikaciju Šišić je morao upotrebiti nekoliko arhiva. Njen odnos prema nekim od tih arhiva, osobito prema Dijecezanskom arhivu u Đakovu, već je objašnjen u prvom prilogu. Ovdje preostaje da se razmotri njen odnos prema SOAJA.

U »Dokumentima i korespondenciji« ima 38 spisa, za koje je Šišić naznačio da se nalaze u Akademiji, i to ovako razvrstani: 1 u predsjedničkoj sobi, 12 spisa Strossmayerovih, 2 u Jelačićevoj ostavštini, 18 spisa Ožegovića i 5 Kukuljevića.

Za Strossmayerov zapis od 8. X 1840, koji se čuvao u predsjedničkoj sobi, danas se više ne zna gdje je. Od 12 Strossmayerovih spisa 3 se nalaze među »Dokumentima«¹⁰. Svih 7 Strossmayerovih pisama A. T. Brliću iz 1849. i 1 kralju Franji Josipu, a također i pismo bavarskog vojvode Maksimilijana nalaze se u korespondenciji. Oba pisma banu Jelačiću čuvaju se u Jelačićevoj ostavštini. Ožegovićevi spisi nalaze se u Arhivu Akademije u 3 skupine: Ožegovićana, ostavštine književnika i javnih radnika i SOAJA. U prve 2 skupine nema njegove korespondencije sa Strossmayerom, dok u SOAJA postoje i njegova i Strossmayerova pisma, pa se tu nalaze i pisma koja je Šišić objavio. Strossmayerovih pisama Ožegoviću ima u SOAJA stotinu, a do 1860. godine 29. Od tih je Šišić objavio spomenutih 18 pisama, dok ostalih 11 nije objavio, vjerojatno zato što se tu uglavnom radi o privatnim stvarima. Ima također 49 pisama i telegrama Metela Ožegovića Strossmayeru; jedno je iz 1856, ali ga Šišić nije objavio. Među Kukuljevićevim spisima u Arhivu Akademije

¹⁰ SOAJA, Dokumenti 1, 4, 5 i B, VI, 1.

ne nalazi se korespondencija sa Strossmayerom. U SOAJA se nalaze njegova pisma, ali nijedno Strossmayerovo njemu, pa je pitanje kuda su dospjela ona koja je Šišić publicirao i označio da su iz Arhiva Akademije.

U SOAJA se nalaze još 2 objavljena pisma i to 1 u kopiji (Strossmayer svome kleru 4. VI 1859), dok je original prema Šišiću u Dijecezanskom arhivu u Đakovu, i original pisma banskom zamjeniku Šokčeviću (20. VII 1859), za koji je Šišić naveo da se nalazi u Arhivu bivše Hrvatsko-slav. dalm. zem. vlade u Zagrebu, što znači da ga tamo nije vratio.

Od onoga što bi u SOAJA došlo još u obzir za DIK, a Šišić nije objavio, nalaze se u korespondenciji: pismo bečkog arhitekta A. Lissecka (8. V 1858) i J. Tordinca (30. V 1858) i kopija Strossmayerova neadresiranog pisma od 16. I 1850, a među pismima neupućenim Strossmayeru jedno đakovačkog biskupa Kukovića nadbiskupu Hauliku iz 1845.¹¹ Od dokumenata ovi: doktorska diploma (filozofije) peštanskog sveučilišta od 24. X 1836, svjedodžba o I i II razredu »filozofije«, svršenim godine 1831/33, dd. Diakovarini 7. I 1841, doktorska diploma (teologije) bečkog sveučilišta od 5. VIII 1842,¹² autograf Quietantiae super 25 florenis qua studiorum prefecti, dd. Diakovarini 31. I 1846,¹³ dva spisa o umjetninama iz 1844. odnosno 1845¹⁴ i skraćena koplja nekoga latinskog dokumenta, dd. Budae 30. IV 1842. To je sve (uz ono što je Šišić publicirao u DIK) što postoji u SOAJA s datumom od prije 1860.

Šišićev pothvat da izda cjelokupnu građu o Strossmayeru, kako se on ocrtava u ovoj prvoj knjizi, bio je više nego zamašan. Da je izveden do kraja, bila bi to najopsežnija dokumentacija jedne ličnosti kod nas, a bio bi bez mnogo primjera i u svjetskoj literaturi. I upravo veličina tog pothvata vjerojatno je uzrokom da je on ostao torzo, prekinut na samom početku. Tâ samo u SOAJA ima preko dvanaest tisuća pisama i telegrama! Neka bi kao historijski relevantna građa bila objavljena tek jedna trećina, to znači četiri tisuće dokumenata ili deset tomova samo za SOAJA, a gdje su drugi arhivi i publikacije, što ne bi zahtijevalo mnogo manje. Treba, naime, imati na umu da upravo poslije 1860 dolazi do pune Strossmayerove djelatnosti na svim poljima i s tim u vezi do silnog bujanja arhivskog materijala. Pred ogromnošću toga zadatka Šišić je stao i preko jednog decenija, koliko ga je dijelilo od prve knjige DIK do konca života, nije više u tom pravcu ništa pokušao.

Doduše, on se i dalje bavio mišlju o publiciranju, ali se, čini se, namjeravao ograničiti na korespondenciju, što se vidi iz riječi kojima je započeo svoj prilog u »Spomenici Mauroviću«, 1934 (»U Strossmayerovoj korespondenciji iz godine 1862., a koju spremam za štampu među edicijama Jugoslavenske akademije...«) Međutim, osim te anticipacije od 5 pisama^{14a} (u »Rešetarovu zborniku« je još 1931. donio u izvacima 6 Pucićevih i 2 Bukovčeva pisma — sve u SOAJA) nije kasnije više ništa objavio.

¹¹ U istoj skupini nalazi se pismo nekog Francesca Hayez-a iz 1840, zapravo ocjena neke slike i neka procjena građevinskog poduzetnika Tom. Plazzeriana iz 1857, kao što je to i pismo Minardija iz 1845.

¹² SOAJA, Dokumenti I, 1—3.

¹³ SOAJA, Dokumenti II, 1.

¹⁴ SOAJA, Dokumenti IV, 1—2.

^{14a} To je korespondencija s Riječkom županijom i s Maticom Dalmatinskom u Zadru iz 1862, od koje u SOAJA postoji samo Strossmayerovo pismo Matici Dalmatinskoj.

Od ostalih Akademijinih serija dolazi u obzir »Građa za povijest književnosti hrvatske«, u čija tri sveska ima i Strossmayerovih pisama. Tako je Velimir Deželić u knjizi: »Pisma pisana dr. Ljudevitu Gaju i neki njegovi sastavci« (VI, 1909) objavio dva Strossmayerova pisma iz 1849, koja je objavio i Šišić u DIK, a čuvaju se u Sveučilišnoj knjižnici. Vlasta Marković i Camilla Lucerna, »Iz korespondencije sveuč. prof. Franje pl. Markovića« (XIII, 1938) navode da u Markovićevoj ostavštini ima 12 Strossmayerovih pisama, pripočujući tek njihove datume (1881—1902). »Po sadržaju ova su pisma većinom privatne prirode, tiču se porodičnih događaja i dana, ali prvi i veoma opsežni list iza zvan kobnim događajem na hrvatskom Sveučilištu suspenzijom dvaju profesora dra Frana Vrbanića i dra Koste Vojnovića upravljen je na Markovića kao tadašnjeg rektora«. To pismo (24. VI 1881) jedno je publicirano. Gdje je to pismo s ostalih 11, nije jasno jer se ona među Markovićevo ostavštinom (koja je iz Boranićeve stola dospjela u Akademijin Institut za književnost) nisu pronašla.

Ivana Brlić-Mažuranić je još 1933. najavila objavljivanje korespondencije A. T. Brlića iz obiteljskog arhiva¹⁵, među ostalima i sa Strossmayerom. Do toga je došlo tek poslije posljednjeg rata, i to u Građi (XVI, 1938). Tu se nalazi 38 Strossmayerovih pisama prijatelju Brliću iz 1848/49. i 4 pisma Mate Topalovića iz 1848, od kojih 2 Strossmayeru, a 2 zajedno njemu i Brliću.

Naprijed je ukazano i na 3 knjige »Rada« (32, 47 i 48), u kojima su objavljena značajna pisma Strossmayera Franji Račkom kao predsjedniku Akademije, a koja se čuvaju u originalima u službenom arhivu Akademije.

Od Akademijinih edicija treba još spomenuti Ljetopis (1888), premda u njemu nije publicirano ništa važnije od Strossmayerovih spisa.

Iako Akademija predvodi i po količini i po značenju objavljenih dokumenata, mnogo je i drugih publikacija, uglavnom časopisa, u okviru kojih su našli mjesta i Strossmayerovi spisi. Dakako, u ovom prikazu, koji nije bibliografija niti može imati takav zadatak, bit će navedeni samo glavni prilozi.

Prikaz treba započeti s naučnim publikacijama. Među takvima zauzima istaknuto mjesto »Narodna starina« gdje je Milan Prelog objavio 16 Strossmayerovih pisama Erazmu Barčiću, pisanih od 1872. do 1900 (1923, II), a Josip Matasović Strossmayerova pisma Milanu Obrenoviću, Jovanu H. Pecikoviću i Marijanu Derenčinu i pismo potonjega Strossmayeru. Ništa se od toga ne nalazi u SOAJA. Za Barčićevu korespondenciju Prelog veli da je u posjedu Dušana Plavšića. Zanimljive su njegove riječi, kojima objašnjava, zašto je publicirao ta pisma, naime »da se tako sačuvaju kao materijal za izdanje cjelokupne Strossmayerove korespondencije, koja bi morala da što prije nađe svoga izdavača. Kod nas se uopće vrlo malo pažnje posvećuje izdavanju korespondencije naših istaknutih ljudi, a ipak je takova korespondencija veoma često važno i znamenito historijsko vrelo«. Prelog je osim toga pripočeo i u »Jugoslavenskoj Njivi« (1922, II) neka druga Strossmayerova

¹⁵ Obzor, 1933, broj 294.

pisma Barčiću.¹⁶ Gdje se nalaze pisma iz Matasovićeve priloga, teško je reći jer to nije naznačeno, ali sudeći po tome, što je za prva dva rečeno da su koncepti, možda potječu iz Dijecezanskog arhiva u Đakovu.

U »Arhivu za pravne i društvene nauke« III, 1907, Stojan Novaković je u okviru rasprave: »Katolička crkva u Srbiji« publicirao 9 Strossmayerovih pisama upravljenih njemu i 1 svoje Strossmayeru. Od toga nema u SOAJA ništa.

U cetinjskim »Zapisima« objavljeno je 14 pisama kneza Nikole Strossmayeru (1935, XIII, sv. 1—6); od toga se 5 nalazi u kopiji u SOAJA, gdje se također čuvaju kopije daljih 10 pisama, kojih u »Zapisima« nema. U istom svesku je i pismo Nikole iz 1883. i 2 bez datuma, a u drugom (1939, XXI) jedno iz 1879, gdje su još i 2 pisma izmijenjena između Strossmayera i kardinala Rampolle. Sundečičevih pisama je u »Zapisima (1935, XIV) publicirano 30 (od toga 2 u prijepisu u SOAJA, dok 2 nisu objavljena), Strossmayerovih njemu tek 2 (u SOAJA ih ima 80).

U »Franjevačkom vjesniku« je fra Rastko Drljić objavio nekoliko priloga. Pod naslovom: »Iz korespondencije biskupa Štrosmajera sa bogosl. zborom bosanskih franjevaca bogoslova u Pečuhu« (1937, VI—VII) priopćuje 6 Strossmayerovih pisama iz 1887—1893, koja imaju pretežno prigodan karakter. Zanimljivo je navesti njegove riječi iz uvoda: »Ovi će odnošaji biti u cijelosti osvijetljeni, kad se objavi Štrosmajerova korespondencija očuvana u arhivu Provincijalata Bosne Srebrne i u drugim starim samostanima.« U prilogu: »Iz korespondencije S. S. Kranjčević—J. J. Strossmayer« (1941, II—III) objavio je 5 Kranjčevićevih pisama, od kojih 3 iz SOAJA (od ukupno 4, koliko ih ima), a 2 iz Dijecezanskog arhiva u Đakovu. Osim toga, Drljić je objavio: »Iz dokumenata o vezama Slovenaca s biskupom J. J. Strossmayerom« (1940, X—XI) i 2 pisma u prilogu: »Strossmayer prema Srbiji« (1939, X—XI).

Časopis, koji je — tako rekavši ex offo — donosio Strossmayerove spise, bio je »Glasnik biskupije bosanske i srijemske«; on je tako postao prava riznica, osobito za biskupovu djelatnost na crkvenom polju. Pastirske poslanice, propovijedi i okružnice na svećenstvo povodom raznih prilika u više od tri decenija (Glasnik je počeo izlaziti 1873) Strossmayerova biskupovanja tu su redovito publicirana. Od takvog materijala u SOAJA se nalazi uopće vrlo malo, i to među autografima u grupi dokumenata. No u Glasniku su objavljivana i pisma još za Strossmayerova života u velikoj množini, a također i kasnije. Nemoguće je ovdje dati makar i približni popis tih pisama, razasutih po jedno, katkada po nekoliko, kroz duga godišta i razne brojeve Glasnika. Dakako da je još teže provjeravati gdje se ona danas nalaze

Sve to u punoj mjeri vrijedi i za ostale časopise i listove, koji su donosili Strossmayerove spise, a u čemu je prednjačio »Pozor«, odnosno »Obzor«, organ Narodne i kasnije Neodvisne narodne stranke, najuže povezanih sa Strossmayerom i njegovim političkim idejama. U tom listu Strossmayer nije samo inspirirao mnoge članke i cijele kampanje (o čemu ima dokaza u njegovoj korespondenciji), već je i sam pisao. »Pozor« (Obzor) objavio je velik broj Strossmayerovih pisama, s čime je nastavio i poslije njegove smrti.

¹⁶ Prema informaciji, dobivenoj od Dušana Plavšića, originali pisama koje je Prelog objavio nalaze se još u njegovu posjedu.

Sličan odnos prema Strossmayeru, samo na crkvenoj liniji, imao je zagrebački »Katolički list«, u kojem će istraživač naći mnogo materijala: članaka, propovijedi, okružnica i pisama. Kao pisac, Strossmayer je sudjelovao u »Viencu« (»Osvrt na moj putni izlet u Njemačku i Češku«, 1875), a u tom časopisu objavljeno je također nešto iz korespondencije.

Ostale časopise i listove, koji su objavljivali Strossmayerove spise, u prvom redu pisma, od kojih neki tokom vremena desetak i više, navest ćemo samo po imenu, no ni taj se popis ne može smatrati potpunim. To su: Škola, Hrvatski učitelj, Dan, Narodne novine, Narodna obrana, Glas Hercegovca, Slovenec, Agrarier Tagblatt, Edinost, Savremenik, Jugoslavenska pošta, Hrvatski pokret, Novosti, Il diritto croato, Nova revija, Nastavni vjesnik, Glasnik društva za umjetnost i umjetni obrt, Obrana, Smotra, Jedinstvo, Riječ, Narodna omladina, Slovan, Vjesnik župe virovitičke, Novo doba, Jugoslavenska njiva, Hrvatska domovina, Primorac, Slovenski narod, Vjesnik za prosvjetu i za upravu, Soča, Branik, Narodni list, Crvena Hrvatska, Slavonische Presse, Slobodna tribuna, Naša sloga, Slovenka, Pravda, Hrvatska straža, Hrvatski narodni glas.

Svi ti listovi, kako za Strossmayerova života tako i kasnije, objavljivali su spise koji su tematikom bili srodni intencijama pojedinog lista. Prema tome, publiciran je čitav niz pisama različitih autora i još više različitim adresatima. Međutim, ima ličnosti, čije su veze sa Strossmayerom osobito zanimale publicistiku. To je bio engleski državnik William Ewart Gladstone i ruski teolog Vladimir Sergejevič Solovjev.

U knjizi »The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy« (1911) R. W. Seton-Watson objavio je kao »Appendix XVII« pod naslovom: »The correspondence of bishop Strossmayer and Mr. Gladstone« 3 Gladstoneova i 14 Strossmayerovih pisama in extenso, dok je 3 dalja Strossmayerova pisma samo naveo s jednim kraćim izvatkom. Watson je ta pisma dobio iz Gladstoneove ostavštine zajedno s dozvolom da ih publicira, što je i učinio prevevši ih s njemačkog i francuskog na engleski.

Ova su pisma pobudila veliku pažnju i evropske publicistike, a osobito naše. Već početkom iduće godine »Obzor« (1912, 19) donosi prijevod čitavog »Appendix-a« osim prva 4 pisma. Iste godine donosi u prijevodu sva pisma i beogradski list za nauku i književnost i društveni život, »Delo«¹⁷, a samo jedno cetinski »Dan«.¹⁸ Poslije Prvoga svjetskog rata opet je oživio interes za tu korespondenciju, pa je list »Jedinstvo«¹⁹ iz Petrinje objavio 5 pisama, a nešto kasnije beogradsko »Podne«²⁰ sva navedena. Vjerojatno je još poneki časopis objavio pisma iz Watsonove knjige, no to svakako nije od osobitog interesa.

O odnosu Strossmayer — Gladstone također se i pisalo. Osim samog Watsona, koji je u spomenutoj knjizi posvetio čitavo poglavlje Strossmayeru (Bishop Strossmayer and the Renaissance of Croatian Culture), neka budu spomenuti još članci V. Novaka u Beogradskoj reviji »Čovječanstvo«²¹ i

¹⁷ 1912, 63—65.

¹⁸ 1912, 3—6.

¹⁹ 1921, 504.

²⁰ 1924, 42, 44, 46, 47.

²¹ 1940, 1.

R. Drljića u »Franjevačkom vjesniku«²², u kojem je priopćeno pismo Šandora Bresztjenskog Strossmayeru (Plesa, 19 X 1896), neka upozori Gladstonea da nisu Mađari nego Hrvati pozvani da rade na jedinstvu crkava, radi čega da je i pokrenut list »Balkan«.

Kakav je odnos pisama u Watsonovoj knjizi prema SOAJA? Da bi to bilo što jasnije, donosimo usporedan popis jednih i drugih.

SOAJA		WATSON	
S. Gladstoneu	G. Strossmayeru	S. Gladstoneu	G. Strossmayeru
1) 24. XI 1876	1) 5. XI 1876	1) 1. X 1876	1) 5. XI 1876
2) 28. X 1877	2) 15. XII 1876	2) 24. X 1876	2) 15. XII 1876
3) 13. II 1878	3) 3. VI 1877	3) 10. II 1877	3) 12. X 1882
4) 11. IV 1878	4) 26. IX 1878	4) 3. IX 1877	
5) 30. VII 1878	5) 4. III 1878	5) 28. X 1887	
6) 17. IV 1880	6) 17. II 1879	6) 13. II 1878	
7) 6. XII 1882	7) 10. IX 1882	7) 11. IV 1878	
	8) 12. X 1882	8) 13. III 1879	
		9) 11. IV 1879	
		10) SD	
		11) 17. IV 1880	
		12) 19. IX 1882	
		13) 2.(6) IX 1886	
		14) 26. IX 1886	
		15) ? 1888	

Pisma koja se nalaze zajednički u oba izvora, otisnuta su kurzivom pa se, prema tome, vidi da takvih ima u svemu 8 (datum Strossmayerova pisma kod Watsona 24. X 1876. je vjerojatno pogrešan u mjesecu jer kopija istog pisma u SOAJA ima naznačen jedanaesti mjesec i to arapskom brojkom). Znači, u SOAJA preostaju još 2 Strossmayerova i 5 Gladstoneovih pisama, koja Watson nema i koja, kako se čini, nisu još nigdje publicirana. Ona sigurno predstavljaju jedan od najdragocjenijih dijelova cijele ostavštine.

Pisma Vladimira Solovjeva objavljena su u Petrogradu 1908. U prvom svesku našla su mjesto i njegova pisma Strossmayeru i Račkom, koja je priopćio T. Smičiklas.²³ Od 9 dopisa Solovjeva, koliko ih ima u SOAJA, publicirana su svega 4, i osim toga sastavak M. Cepelića o odnosima Strossmayera i Solovjeva. U tom sastavku, koji je vjerojatno Cepelić napisao na zahtjev Smičiklasa, nalazi se i odlomak Strossmayerova pisma kardinalu Vannutelliju i posljednji telegram, koji su Solovjev i Strossmayer izmijenili o Božiću 1896; njih u SOAJA nema. U toj zbirci ne nalazi se ni jedno Strossmayerovo pismo, dok u SOAJA ima svega jedno. U ostavštini Račkog ima 20 pisama, a u petrogradskoj zbirci objavljeno je svega 13. Nije jasno, da li ostatak nije Smičiklas našao, ili ih je redakcija izostavila.

²² 1941, 1.

²³ Katolički list, 1909, 11.

Korespondencija sa Solovjevom nije kod nas publicirana tako često kao s Gladstoneom (2 pisma u »Slovenu«, 1924, br. 29), ali postoji više osvrta o odnosima Solovjeva sa Strossmayerom: od Vladimira Rozova,²⁴ Petra Grgeca,²⁵ Ivana Esiha,²⁶ J. Pasarića,²⁷ Dr. F. G.²⁸ i drugih.

Postoji još nekoliko ličnosti, oko čijih se veza sa Strossmayerom koncentrirala veća pažnja publicistike. Takav je bio još i za života Franjo Rački, zatim crnogorski knez Nikola i hrvatski istraživač Konga Dragutin Lerman. Poveći broj njihovih pisama razasut je po različitim našim listovima.

Od dokumenata doživjele su velik publicitet Strossmayerove darovnice za Akademiju 1860, Sveučilište 1866, zgradu Akademije 1875. i Medicinski fakultet 1888, a također i oporuka za 1895, dakako poslije njegove smrti. Nekoliko puta objavljena je i Strossmayerova spomenica (memorandum) ruskoj vladi.

Dva su događaja, koja su osobito zainteresirala štampu, dvije krupne manifestacije Strossmayera kao istaknute historijske ličnosti — Vatikanski koncil 1869/70. i Bjelovarska afera 1888. Osim u službenim izdanjima i historijama koncila, Strossmayerovi govori štampani su kod nas i u inozemstvu u posebnim edicijama,^{28a} a pojavili su se i pamfleti i falsifikati. Nasuprot Vatikanskom koncilu, za koji u SOAJA nema dokumenata, Bjelovarska afera čini čak posebnu potgrupu. No, tu nema Strossmayerova telegrama kijevskom sveučilištu, koji je objavljen nekoliko puta, kao što su objavljena Strossmayerova pisma Lavu XIII i drugima povodom toga događaja, koji je izazvao velike komentare u našoj i svjetskoj štampi.

Brzobjavne čestitke, koje u SOAJA čine vrlo brojnu grupu, publicirane su pojedinačno i u čitavim skupinama. Takve skupine predstavljaju brzobjavi povodom Strossmayerovih jubileja (60-godišnjice misništva 17. II 1898 i 50-godišnjice biskupovanja 8. IX 1900) objavljeni u »Obzoru«.

Od edicija posvećenih isključivo Strossmayeru neka bude u prvom redu spomenut njegov kalendar. Strossmayerov kalendar, u izdanju Gospojinskog društva za podignuće spomenika (kasnije Matice Hrvatske), izašao je od 1907. do 1912. u 5 brojeva. Tu su okupljeni mnogi članci iz pera hrvatskih književnika, a ima i Strossmayerovih spisa: govor na grobu bana Jelačića, »pisan g. 1886, ali ne izrečen«, koji je priopćio M. Cepelić, govor »De episcopis«, izrečen na Vatikanskom koncilu, i dva govora na hrvatskom saboru 1861 i 1866. Priopćena su pisma Gjeni Vojnović, Baštijanu, M. Grloviću, P. Tomiću, I. Kršnjavom i Hrvatskom pjevačkom društvu »Kolo«.

Nenadoknadivo djelo o Strossmayeru, prema kojem se svi kasniji prikazi odnose kao prema izvoru, jest Cepelić-Pavićeva »Spomen knjiga prilikom 50-godišnjice biskupovanja (1900—1904)«. U toj knjizi, na gotovo tisuću strana velikog formata, dana je panorama čitavog Strossmayerova života i

²⁴ Obzor, 1938, 147.

²⁵ Hrvatska straža, 1931, 33.

²⁶ Obzor, 1930, 200.

²⁷ Strossmayerov kalendar, 1912.

²⁸ Katolički list, 1909, 11.

^{28a} John Emeric Acton, Zur Geschichte des Concils, Freiburg 1903; Janko Oberški, Strossmayerovi govori na Vatikanskom koncilu, Zagreb 1929; Andrija Spiletak, vidjeti str. 352.

djelovanja preko njegovih vlastitih spisa i govora. Bezbrojni citati, koji čine ovo djelo, daju mu dokumentarnu vrijednost prvoga reda. Građa je crpljena (osim osobnih zapažanja u dugogodišnjem kontaktu sa samim Strossmayerom i pripovijedanja očevidaca) u prvom redu iz Glasnika biskupije, saborskih zapisnika, dnevne štampe, ali i Dijecezanskog arhiva. Izvori su uglavnom naznačeni, bilo na kraju poglavlja, bilo iza pojedinih citata. U vrijeme sastavljanja Spomenice pretežni dio korespondencije već je bio nekoliko godina u Akademiji, pa prema tome SOAJA nije upotrebljena. To se očituje u sasvim sumarnom prikazu Strossmayerovih osobnih veza, osobito s inozemstvom. Još mnogo prije ovog svog životnog djela, Cepelić je napisao Strossmayerov životopis, dakako u glavnim linijama.²⁹ Objavio je i poneki Strossmayerov spis, a čini se da je imao i vlastitu zbirku Strossmayerovih pisama,³⁰ za koja je teško reći kuda su dospjela.

Još jedan đakovački kanonik, Andrija Spiletak, posvetio se proučavanju Strossmayerova djelovanja. On je objavio niz rasprava, uglavnom u »Glasniku biskupije« i »Bogoslovskoj smotri«, a neke su izašle i samostalno: Biskup J. J. Strossmayer i pravoslavlje, Strossmayerova spomenica ruskoj vladi 1876,³¹ Strossmayer i pape,³² Strossmayerovo dopisivanje sa srijemskim velikim županom Svetozarom Kuševićem (više vrlo zanimljivih pisama iz Dijecezanskog arhiva),³³ Biskup J. J. Strossmayer u vatikanskom saboru, govori, predstavke, prosvjedi,³⁴ Je li Strossmayer bio liberalan katolik i pobornik pokreta za otkrivanje narodne crkve,³⁵ Strossmayer o slobodnim zidarima,³⁶ Strossmayer o socijalnom pitanju.³⁷

Prešlo bi daleko okvire ovog rada, htjeti dati prikaz svih edicija i članaka o Strossmayeru makar samo na našem jeziku, a kamoli u inozemstvu. Međutim, taj opsežan posao morat će se jednog dana poduzeti. Iscrpnja i što potpunija bibliografija, s jedne strane svih Strossmayerovih spisa, dakle objavljene građe, a s druge svega što je o Strossmayeru napisano kod nas i u inozemstvu, dakle literature, predstavljala bi neophodan uvod, a u dobroj mjeri i uvjet za sistematsko izdavanje Strossmayerovih spisa.

Osim ove dvostruke bibliografije, izdavanju bi trebalo prethoditi i sastavljanje potpunog inventara svih Strossmayerovih spisa u arhivima i kod privatnika, kod nas i u inozemstvu, na način kako je to izvršeno u Arhivu Akademije. Taj katalog sveukupne arhivske građe koja se odnosi na Strossmayera (prvo poglavlje ovog rada predstavlja donekle uvod u takav rad), zajedno s bibliografijom, bilo bi korisno publicirati. Takav inventar i bibliografija predstavljali bi sredstvo orijentacije kod izdavanja izbora samih Strossmayerovih spisa.

²⁹ Slovan, 1884, Glasnik biskupije bos. i srijem., 1898.

³⁰ Vjesnik županije virovitičke, 1921, 24.

³¹ Bogoslovska smotra, 1935.

³² Glasnik biskupije bos. i srijem. 1925, 6—24, i u posebnoj knjizi, Đakovo, 1934.

³³ Glasnik biskupije bos. i srijem. 1935, 5—12.

³⁴ Zagreb, 1929.

³⁵ Zagreb, 1931.

³⁶ Zagreb, 1932.

³⁷ Zagreb, 1933.

Posao, naime, koji je započeo Šišić svojom knjigom »Dokumenti i korespondencija«, trebat će, prije ili kasnije, nastaviti. To zahtijeva uloga koju je Strossmayer u našoj povijesti odigrao. Postavlja se samo pitanje, na koji način publicirati. Da li nastaviti Šišićevim kronološkim putem? Teško, jer da se tim putem moglo dalje, Šišić bi i sâm nastavio. Trebat će pronaći nov način. Ostavština je tako velika da će se morati primijeniti vrlo elastična metoda, koja će odgovarati i njenom sastavu i realnim mogućnostima izdavanja, a prije svega što jednostavnijoj upotrebi. Da se zadovolji svim tim uvjetima, možda bi najviše odgovarala metoda skupina formiranih na principu koji ne bi trebao biti krut, nego bi mogao varirati počevši od sasvim formalnog (korespondencija, novinski članci, okružnica, dokumenti) do tematskog (sabori, Vatikanski koncil, Bjelovarska afera, Ecclesiastica), ili čak prema arhivskoj provenijenciji, ukoliko Strossmayerovi spisi u stanovitom arhivu čine cjelinu. Prema tome bi svaki svezak imao predstavljati u sebi zatvoreno jedinstvo. To bi trebalo doći do izražaja čak i u korespondenciji, koja bi sama obuhvatila nekoliko svezaka. Tako bi u jednom svesku, na primjer, mogli biti objavljeni inozemni korespondenti, svrstani po narodnosti, u drugom korespondencija privatnog karaktera, važna za razumijevanje Strossmayera kao čovjeka, a u prvom redu ona koja se odnosi na različne strane njegove djelatnosti (politika, kultura itd.). Možda bi neki svezak mogao obuhvatiti korespondente stanovitog kruga, recimo rimskog (Voršak, Črnčić, Tkalac, Theiner, Parčić i drugi). Kako je teško povući oštre granice, jer je obično jedan dopisnik važan s više gledišta, to je često kod korespondencije najprikladniji alfabetski red. U svakom slučaju trebat će provesti vrlo trijezan izbor korespondenata, a i samih pisama. Kod toga će se moći primijeniti elastična metoda, od objavljivanja pisama in extenso, preko izvadaka važnih mjesta i regista, do isključivog navođenja datuma.

Korespondencija ima neosporno prvenstvo kod izdavanja jer je ogromnim dijelom još neobjavljena, dok su ostali spisi tiskani, bilo u »Glasniku«, bilo u drugim edicijama. Kako se glavnina korespondencije nalazi u SOAJA, to je jasno da će ona služiti kao baza za objavljivanje, dakako nadopunjena i građom ostalih arhiva. Korespondencija, dakle, predstavlja materijal, s kojim bi trebalo početi objavljivanje cjelokupne Strossmayerove ostavštine u izboru koji će biti određen naučnim potrebama i stvarnim mogućnostima.

Tek tada kada se pronađe i objavi čitava historijski relevantna Strossmayerova korespondencija i ostali spisi, moći će se pristupiti vrednovanju Strossmayerova historijskog lika. Tek tada će se moći dati njegova potpuna biografija i odrediti mjesto koje on zauzima ne samo u povijesti hrvatskog naroda, nego i u svjetskoj historiji.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV SIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV SIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB